

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ГНАТА ЯСТРУБЕЦЬКОГО — ПЕРШОГО ДОСЛІДНИКА ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ ЛЕОНТОВИЧА

Стаття є першою спробою створення біографічного портрету Гната Васильовича Яструбецького (1877–1940) — забутого впродовж тривалого часу культурного та громадського діяча, представника доби «Розстріляного Відродження» 20–30-х рр. ХХ ст., друга, соратника та першого дослідника творчості видатного українського композитора Миколи Леонтовича, одного з фундаторів вславленої хорової капели «Думка». Дослідження спирається на оригінальні рукописні документи родинного архіву Яструбецьких та особові фонди державних архівних установ Вінниці та Києва.

The paper is the first attempt to make a biographical portrait of Gnat Vasylvovvch Yastrubetsky (1877–1940) — a cultural and public figure, who had been forgotten for a long time, representative of the age ‘Shot Revival’ of the 1920s and 1930s, friend and associate of the outstanding Ukrainian composer Mykola Leontovvch, the first researcher of his creativity, one of the founders of the famous choir ‘Dumka’. The investigation is based on the original manuscript documents of the Yastrubetsky’s family archives and the personal fund of the State archive institutions of Vinnvtsva and Kviv.

Ім’я вродженця Поділля Гната Васильовича Яструбецького — активного учасника музичного та громадського життя України в 1920–30-ті рр. ХХ ст., особистого друга композитора Миколи Леонтовича та першого дослідника його творчості до сьогодні залишається маловідомим навіть історикам української культури. Хоча певні кроки в напрямі створення біографічних розвілок стосовно цієї непересічної особистості були зроблені. Так, вінницький журналіст Ю.П. Бондаренко ще в 1976 р. в статті «Свідчення пожовтілих сторінок» [1], присвяченій обставинам загибелі М.Л. Леонтовича, подав окремі відомості про Г.В. Яструбецького, як про людину, яка першою здійснила громадське розслідування цієї трагедії. Згодом ці матеріали були відтворені в книзі А.Ф. Завальнюка «Микола Леонтович. Дослідження, документи, листи» [2], виданій в Вінниці в 2002 р. Згадується Гнат Яструбецький і в статті відомого дослідника творчості Миколи Леонтовича В. Іванова [3]. Проте, через обмеженість документальних даних, жодної персональної публікації, в якій би всебічно було розкрито долю цього неординарного чоловіка, не з’явилося дотепер.

На щастя, в результаті пошукової роботи останніх років до

фондів Вінницького обласного краєзнавчого музею надійшов особистий архів родини Яструбецьких. На основі цих матеріалів, із залученням документів із фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Державного архіву Київської області, Державного архіву Вінницької області, ми спробуємо реконструювати життєвий та творчий шлях цієї людини.

Гнат Васильович Яструбецький народився 1 січня 1877 р. в селі Жолоби (нині Томашпільського р-ну Вінницької обл.) в багатодітній родині вчителя початкових класів, відставного фельдфебеля Василя Семеновича Яструбецького та його дружини Антоніни Андріївни. 1897 р., закінчивши з відзнакою Тувльчинське духовне училище, Гнат вступив до Подільської духовної семінарії в Кам'янці, де навчався до 1903 р. Полею судилося, що там він познайомився з Миколою Леонтовичем і потоваришував із ним на довгі роки [1].

Г.В. Яструбецький був тонким знавцем і любителем музики, особливо народної творчості. Чувлово грав на скрипці, співав басову партію в семінарському хорі під регентством М.Д. Леонтовича. Про його неабиякі здібності в часи навчання згадав випускник тієї самої семінарії Віктор Приходько, який в еміграції видав власні спогади «Під сонцем Поділля», щоправда допустивши окремі біографічні неточності [4].

Закінчивши семінарію за першим розрядом [5], Гнат Яструбецький міг розраховувати на подальше навчання в вишому духовному освітньому закладі та успішну кар'єру священнослужителя. «За традицією, — напише він згодом в автобіографії, — направлявся до Московської духовної академії за казенний рахунок. Але я за власний рахунок ступив до Дерптського університету по юридичному факультетові...» [6, с. 7]. (Тут і далі збережено орфографію оригіналу — Л.С.). Про старанність і обдарованість Гната свідчить його атестат випускника університету, де більшість оцінок — вищі бали. Всього за роки навчання він оволодів п'ятьма іноземними мовами: грецькою, латиною, французькою, німецькою, давньоєврейською [1].

30 липня 1904 р. Гнат Васильович вінчався з Вірою Арсенівною Волянською, яка «закінчила повний курс Подільського жіночого училища духовного відомства» [7]. У 1909 та 1911 рр. в їхній родині народилось двоє дітей: Анатолій і Тамара.

По закінченні університету, Г.В. Яструбецький до кінця 1909 р. працював вчителем Сутиської (нині Тиврівського р-ну

Вінницької обл.) початкової, потім двокласної (викладав російську мову та співи), нарешті чотирьохкласної (російська мова, словесність) школи [6]. Упродовж 1910–1913 рр. служив священиком у містечку Марківка Ямпільського повіту (нині Томашпільського р-ну Вінницької обл.), с. Кучі Ушицького повіту (нині Нововшицького р-ну Хмельницької обл.).

Пізніше Гнат Васильович згадував: «...Різного роду репресії з боку єпархіальної духовної влади примусили мене наприкінці 1913 р. залишити професію служителя культу і перейти до роботи преподавателя середньої школи на Поділлі же» [8].

З 1914 р. Г.В. Яструбецький вчителював у Тувльчинському жіночому духовному училищі, викладав російську мову, словесність та історію російської літератури. Водночас учителем церковного співу та Закону Божого там працював М.Д. Леонтович. У Тувльчині їхні родини товаришували, спільно проводили музичні вечори. За спогадами дочки Миколи Леонтовича Галини: «Гнат Васильович — у нас у сім'ї всі його звали Гнатик — нерідко в Тувльчині приходив до нас додому. Приносив з собою скрипку. Моя мама брала гітару, батько сідав за піаніно. Яких тільки пісень не співали вони» [1].

Влітку 1914 р., після смерті від туберкульозу батька, який залишив по собі великі борги, хвору жінку та двох малолітніх доньок, Гнат змушений був шукати додаткового заробітку. Маючи семінарську освіту, він обійняв посаду полкового священика 76-го піхотного Кубанського полку. Від початку Першої світової війни перебував у діючій армії.

У березні 1917 р. Гнат Яструбецький на солдатському мітингу відмовився від посади полкового священика, але залишився в армії членом полкового комітету (з грудня — членом військово-революційного комітету полку). В лютому 1918 р. Г.В. Яструбецький демобілізувався за станом здоров'я, отримавши при цьому посвідчення на право носіння зброї, як «енергійно захищавший інтереси трудового народу» [9].

Оселившись у Києві, Гнат Васильович, як і більшість представників свідомої української інтелігенції, добу становлення української державності зустрів із ентузіазмом. За часів Гетьманату був співробітником редакційно-видавничого відділу Міністерства народного здоров'я й опікування [10].

З 1919 р. Г.В. Яструбецький працював у найпотужнішій кооперативній організації України того часу — Дніпровському союзі споживчих союзів («Дніпросоюзі»), що організовував і

фінансував концерти, вистави, лекції не тільки в Києві, а й в провінції. З доброї волі голови «Дніпросоюзу» — Д.В. Колівха — до штату цієї установи були зараховані відомі українські культурні діячі — К.Г. Степенко, Я.С. Степовий, М.Д. Леонтович, М.І. Верховинець, П.Г. Тичина, П.О. Козицький, які були задіяні в роботі видавничого відділу та різноманітних секцій культурно-просвітницького відділу — театральної, музично-хорової, лекційно-консультативної, бібліотечної, художньо-графічної, шкільної [11, арк. 7]. Так, музично-хорову секцію очолював К. Степенко, художній кооперативний музей і бібліотеку — Павло Тичина. З 8 вересня 1919 р. Г.В. Яструбецький зайняв посаду секретаря видавничого відділу «Дніпросоюзу» [12, арк. 9].

Гнат Васильович брав також активну участь в духовному житті Києва, співпрацював із Вищою Православною Церковною Радою (ВПЦР). Але ця співпраця тривала недовго, бо 5 травня 1920 р. на Пленумі Ради, при обговоренні питання розриву з єпископатом, він єдиний став на захист канонічної позиції, що не допускала самовправного захоплення храмів і служби в них без дозволу архієреїв [13]. Після цієї суперечки Гнат Яструбецький відійшов від діяльності в ВПЦР і повністю зосередився на музично-просвітницькій ниві.

Ще в 1918 р. розпочалася робота зі створення постійно діючого хору робітників «Дніпросоюзу». Очолив цей процес хоролий інструктор Полікарп Микитович Біглаш-Біглашев [14, арк. 1]. 11 березня 1919 р. в великій залі «Дніпросоюзу» (Володимирська, 46) відбувся перший концерт, присвячений роковинам смерті Тараса Шевченка. Одним із учасників виступу був Г.В. Яструбецький, який виконував басову партію [15]. Упродовж 1919 р. хор виступив 10 разів [14, арк. 7], переважно в великій залі «Дніпросоюзу», залі купецького зібрання Києва, Київському оперному театрі. Протягом 1919–20-х рр. було здійснено декілька гастрольних поїздок по містах і селах Київщини та Поділля [11, арк. 343]. На початку 1920 р. музичний колектив із аматорського перетворився на професійний.

Улітку того самого року розпочалася підготовка до масштабного туру Першої мандрівної капели «Дніпросоюзу» (так став називатись хор) по Лівобережній Україні. До складу капели ввійшли хористи «Дніпросоюзу», співаки Київського оперного театру, Київського театру музичної драми, хору імені Миколи Лисенка, Студентського хору Київського університету та

інших провідних київських хорів — всього 50 хористів та членів адміністрації [11, арк. 61]. Її диригентом і художнім керівником було призначено Нестора Городовенка. Посадку головного адміністратора капели пропонували Кирилові Степенку та Олесю Чапківському, але після відмови обох, її зайняв Гнат Яструбецький, який в хоровій капелі рахувався вповноваженим «по справам «Дніпросоюзу» [12, арк. 15], одночасно перебуваючи виконавцем хору.

Турне відбувалося з 12 липня по 2 вересня 1920 р.. Головною його метою була популяризація української народної пісні. З капелю виїхав кореспондент — відомий український письменник Степан Васильченко (С.В. Панасенко). Згідно зі статутом Першої мандрівної капели «Дніпросоюзу», він повинен був вести «шоденник», до якого: «вписується все, що матиме в життю капели видатне значення... Уповноважений, Діригент, Староста можуть вписувати до шоденника свої нотатки та спостереження. Переховує... шоденник Уповноважений» [12, арк. 256].

Виявлений нами «Шоденник» Степана Васильченка з помітками Гната Яструбецького — це об'ємний рукопис (107 сторінок) в твердій обкладинці темно-вишневого кольору. Записи велися хімічним олівцем, майже шоденно, як в дорозі, так і під час концертів. Цей «Шоденник» не був переданий до архіву капели, а зберігався в родині Яструбецьких до 2004 р..

Майже на всіх концертах звучали твори в обробці Миколи Леонтовича (колядки, шелівки, пісні «Ой, сяду я в понеділок», «Ой, гай мати»). Г.В. Яструбецький розумів їхню цінність ще тоді, коли Леонтович-композитор був мало відомий широкому мистецькому загалові. «Після першої пісні капелян дарували квітками. Мало не кожний номер програми вимагали повторити. Капела співала бадьоро, в лад... Найбільше враження, здається, справили на публіку пісні «Ой, сяду я в понеділок», «Ой, гай мати», «На горі сніжок квірить...» (запис від 14 липня, Лубни). «Говорили промови про нашу народну пісню, про її значення, про її силу, як ясної, чистої зброї в боротьбі за національне визволення народу» (запис від 15 липня).

Заробітки від подорожі були мінімальними: «...грошей в капелян залишилося од мандрівки дуже мало і вистачило тільки на вінок-другий цибулі, яка скрізь була порівнюючи дешева і на яку переважно і кинулися капеляни, щоб не явитися додому із зовсім порожніми руками» (запис від 2 вересня).

Загальне враження, яке справила капела «Думка» своїми

концертами. прекрасно охарактеризував «один із учителів м. Ромни в своїй простій, але надзвичайно правдивій і зворушливій промові — порівняв концерт капели з ясним сонцем, яке несподівано зійшло на темному, нудному обрії, з чарівним сном, що примусив забитися в їх завмерлому серці, нагалавши про довічно незламну красу, про радість і щастя життя і боротьби за світлі ідеали. Рідна пісня в прекрасному виконанні, як та жива вода з казки, обдала і освіжала їх душі, збудила тугу за красою...» (запис від 28 серпня).

Однак, незважаючи на велику популярність Капели, внутрішні негаразди в «Дніпросоюзі» призвели восени 1920 р. до її розпаду і створення Другої мандрівної капели, на чолі з Кирилом Степенком та Олесем Чапківським. У її складі Гнат Яструбецький позбувся посади адміністратора, але залишився співати в хорі [16]. Вже 8 вересня Друга мандрівна капела виїхала в турне на Правобережжя України, що тривало до 10 листопада. Наприкінці жовтня капеляни завітали до Тувльчина, де відбулась зустріч з М.Д. Леонтовичем. Видатний композитор відвідав концерт хору, на якому виконувались його твори.

Повернувшись до Києва, цей музичний колектив також припинив своє існування, а культурно-просвітній відділ «Дніпросоюзу» був розформований. Пізніше, на основі Першої та Другої мандрівних капел був створений новий хоровий колектив «Дніпросоюзу», віднесений 15 листопада 1920 р. до системи державних радянських закладів мистецтва, підпорядкованих Київській губернській політосвіті [17]. Навесні 1921 р. хор було перетворено на «Державну українську мандрівну капелу» («Думка»). З нею творчий шлях Г.В. Яструбецького був пов'язаний майже до кінця життя [18].

Після трагічної загибелі Миколи Леонтовича в січні 1921 р., Г.Д. Яструбецький виступив одним з ініціаторів створення Всеукраїнського комітету по вшануванню пам'яті М. Леонтовича, в якому був офіційним представником «Думки» та «Дніпросоюзу». У Комітеті він працював в видавничій, музейній та музичній комісіях [19, арк. 1, 4].

У лютому 1921 р. Гната Васильовича було відряджено до Марківки для збору біографічної інформації про Леонтовича, з'ясування обставин його вбивства, збирання творчої спадщини. Кандидатура Г.Д. Яструбецького найбільше підходила для здійснення цієї подорожі, оскільки він не лише особисто знав Миколу Леонтовича та був другом його родини, певний час жив

і працював в Тувльчині, а й був юристом за фахом. Тому, в «відкритому листі» від 22 лютого 1921 р. [20, арк. 1] та посвідченні про відрядження, виданому Всеукраїнським комітетом по вшануванню пам'яті Леонтовича, всім державним та громадським установам пропонувалось допомагати Г.В. Яструбецькому в зборі музичних творів та біографічних матеріалів про Леонтовича [21].

Виїхав він на Поділля 1 березня, а повернувся, вірогідно, на початку травня, адже 15 травня мав звітувати на засіданні Комітету про результати поїздки [22]. Перебуваючи в Марківці та Тувльчині, Гнат Яструбецький зустрічався з рідними, близькими та знайомими композитора Леонтовича, скрупульозно занотовував кожен день своєї подорожі в т. зв. «Шоденнику розслідування», записував спогади батька, дружини, сестер небіжчика. Він намагався майже похвилинно відтворити останній вечір перед трагедією та ранок, коли відбувся злочин. Драматизмом сповнений опис останніх хвилин життя композитора¹.

У час перебування Гната Васильовича в відрядженні його сім'я відчувала значну матеріальну скруту, тому дружина Віра Арсенівна звернулася до Комітету з проханням надати грошову допомогу. 19 квітня голова Президії МТЛ Юхим Михайлів розпорядився видати родині 80 тис. крб. [20, арк. 2].

Незважаючи на труднощі цієї поїздки (в Україні були голод, холод, розрива, розгвіл бандитизму), Г. В. Яструбецький провів титанічну роботу: зібрав та привіз до Києва особисті речі М.Д. Леонтовича (зокрема пов'язку на рану), його музичні твори, фотографії, рукописи, спогади роличів і друзів композитора [23]. Серед знайдених ним матеріалів були оригінальні твори митця (біля 200 од.), методичні вказівки та рекомендації (понад 200 од.), обробки народних пісень та аранжування різних творів для хорів (380 од.), різні листи, друковані нотні твори з помітками тощо. Основну частину цієї спадщини було передано згодом до музею Всеукраїнського музичного товариства імені Леонтовича (створений в лютому 1922 р. на базі Комітету), пізніше — до рукописного відділу Всенародної бібліотеки України (нині — Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського), де вони зберігаються нині в фондах Інституту рукопису [24]. Інші

¹ Особистий архів автора. За даними В. Іванова, Г.Д. Яструбецький заборонив рідним та близьким афішувати наявність в нього шоденника розслідування вбивства композитора М.Д. Леонтовича. Але шоденник не зник безслідно, і нині його зміст є доступним для широкого кола громадськості та дослідників.

речі М.Д. Леонтовича залишилися в приватних осіб. Так, закривавлена наволочка зберігалася в професора Київського архітектурного інституту П.Ф. Костика [6, с. 111. Зібрані Г. В. Яструбецьким музичні твори М. Леонтовича (50 пісень в п'яти збірках) були підготовлені ним до друку та видані в 1921 р..

Тим часом, більшовицький режим розпочинав наступ на громадські культурні ініціативи. «Дніпросоюз», який так багато робив для підтримки мистецького життя, на початку 1920-х рр. було зруйновано, а згодом і ліквідовано. Це драматично позначилося на долі Гната Яструбецького та багатьох його колег і однопумців. Довідка від 14 листопада 1922 р. засвідчує, що: «громадянин Гнат Васильович Яструбецький, який проживає по вулиці Толстого (бувшій Караваєвській) буд. 20, кв. 5 — безробітний» [6, с. 171. З 1924 р. він працював інструктором з кооперативізації бурякової площі Київського окружного сільськогосподарського кооперативного союзу («Сельсоюз») [25]. Але в «Думці» Яструбецький все-таки співав, що засвідчують всі групові світлина капели 1920-х рр. [26].

У цей період «Думка» багато гастролювала містами України та інших республік СРСР, а в 1929 р. першим із радянських хорових колективів, виїхала з концертною програмою за кордон в Францію (Париж, Бордо, Байон, Монпельє, Біаріц...). Г.Д. Яструбецький в закордонному турне в складі капели був і адміністратором, і хористом [6, с. 171. Успіх капели був величезним. У Парижі «Думка» виступила в великому (на три тисячі місць) концертному залі «Плейєля». Перший концерт складався з творів композиторів-класиків, другий — із народних пісень і творів українських композиторів. З великою увагою слухалися всі 16 номерів, серед яких 7 повторили на «біс». Серед них пісні Миколи Леонтовича «Дударик» і «Шедрик». Французька преса визначала Державну українську мандрівну капелу «Думка» як одну з найкращих капел в світі [17, с. 22]. Тоді, вперше за кордоном прозвучали хорові твори М. Д. Леонтовича, що отримали світове визнання.

У липні 1932 р. капела «Думка» з великим успіхом виступала з концертною програмою в багатьох містах Поділля. Організатором гастролей був Гнат Яструбецький. У посвідченні на від'їзд за № 1080 від 25.06.1932 р. читаємо: «Пред'явник цього [посвідчення] адміністратор Заслуженої капели У.С.Р.Р. «Думка» Яструбецький Гнат Васильович, командировується до м.м. Проскурів, Кам'янець-Подільський, Бердичів, Жмеринка,

Вінниця. Козятин і др. для організації концертної подорожньої капели. Тов. Яструбецький Г.В. має право скласти умови на концерти «Думки», одержувати за цими умовами гроші. Посвідчення дійсне до 1 серпня ц. р.» [27].

У 1930-х рр. на тлі масових політичних репресій розпочався фронтальний наступ і на хорову музику. У пресі піддається критиці репертуар «Думки», ставляться вимоги замінити класичні твори та репертуар 20-х рр. ХХ ст. «актуальними» владницькими піснями та патріотичними одами [28]. Будучи до того ж людиною літньою (57 років), маючи проблеми зі здоров'ям, Гнат Васильович змушений був у 1934 р. залишити капелу і перейти на роботу до Київської філармонії на посаду адміністратора вокально-музичного ансамблю [29]. Але вже за рік ми бачимо його на посаді інкасатора Київського головного управління холодильної промисловості («Головхолодпром»), а наприкінці 1930-х рр. — директором друкарні видавництва «Пролетарська правда» [3, с. 54].

Помер Гнат Васильович Яструбецький в Києві 10 лютого 1940 р.

1. *Бондаренко Ю.П.* Свідчення пожовтілих сторінок // Вінниц. правда. — 1976. — 2. 4. 8. 10 груд.

2. *Завальнюк А.Ф.* Микола Леонтович. Дослідження, документи, листи: До 125-ї річниці від дня народження. — Вінниця, 2002. — С. 42–53.

3. *Іванов В.* Слідами трагічних подій // Український музичний архів. — К., 1999. — Вип. 2. — С. 54–61.

4. *Приходько В.* Під сонцем Поділля. — Мюнхен, 1948. — С. 38.

5. Подольские Епархиальные Ведомости. — 1903. — № 27. — С. 322.

6. *Бондаренко Ю.П.* Нотатки до створення мандрівної капели «Думки», фундовані на оригінальних документах та історичних розкладах. Іст. нарис. — Вінниця, [б.р.]. — Машинопис.

7. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею (далі — ВОКМ). — КВ 69103. — Л 5402.

8. ВОКМ. — КВ 68735. — Л 5310.

9. ВОКМ. — КВ 68748. — Л 5312.

10. ВОКМ. — КВ 68742. — Л 5307.

11. Державний архів Київської області (далі — ДАКО). — Ф.Р — 1878. — Оп. 2. — Спр. 309.

12. ДАКО. — Ф.Р — 1878. — Оп. 2. — Спр. 217.

13. *Чернишов В.* Автокефалистское движение в Украине и

возникновение украинского самосвящества (1917–1921 гг.) // www.ukrstor.com/cernvsov_avtokefalia3.htm.

14. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 50. – № 778.
15. ІР НБУВ. – Ф. 50. – № 782. – Арк. 9.
16. *Тичина П.* Подорож з капелою К.Г. Стеценка. Шоленник. – К., 1982. – С.2–56.
17. *Михайлов М.М.* Творчий шлях “Думки”. – К., 1957. – С. 7.
18. Думка. Перша робітничо-селянська капела У.С.Р.С. «Думка» 1920–1924. – [Б.р.]. – С. 3.
19. ІР НБУВ. – Ф. 50. – № 8.
20. ІР НБУВ. – Ф. 50. – № 44.
21. ВОКМ. – КВ 68744. – Д 5310.
22. ІР НБУВ. – Ф. 50. – № 13. – Арк. 1.
23. ІР НБУВ. – Ф. 50. – № 3. – Арк. 2.
24. Микола Леонтович. Спогади. Листи. Матеріали / Під ред. В.Ф. Іванова. – К., 1982. – С. 226–227.
25. ВОКМ. – КВ 68733. – Д 5298.
26. Поточний архів капели «Думка».
27. ВОКМ. – КВ 68752. – Д 5317.
28. Історія української музики. У п’яти томах. – К., 1992. – Т.4. – С. 15.
29. ВОКМ. – КВ 68741. – Д 5306.